

Таким чином, оцінка населенням України республіканської влади мала двоякий характер. З одного боку, переможне закінчення війни та піднесення авторитету компартійно-радянського керівництва, гучні заяви про щасливе «життя-казку» та породжені ними надії. На користь позитивного іміджу партії і державної влади були «демократичні вибори», відміна карткової системи, щорічні зниження цін та демократична риторика, якою супроводжувалися ці події.

Належний ідеологічний супровід мали і «непопулярні» заходи повоєнної влади, як-то вилучення хліба і голодомор 1946–1947 рр., грошова реформа, примусова економічна соціалізація тисяч мешканців. Питання міжнародно-політичного характеру в ході розгортання «холодної війни» обумовили відновлення довоєнних консервативних тенденцій, що призвели до посилення цензури, втручання влади у суспільне і особисте життя громадян. Останні кроки були значно ближчими до повсякденного життя мільйонів громадян, їх негативний ефект відчувався прямо, а не опосередковано.

Авторитет Й. Сталіна та інших лідерів СРСР, що зріс, автоматично робив їх безгрішними, покладав відповідальність і негатив за тяжке становище на місцях на владу низової ланки. Міф про непоінформованість вищого керівництва про реальний стан на місцях свідчить про сприйняття влади на двох рівнях – вищому (Й. Сталін, кремлівське і вище українське керівництво) та нижчому (влада районного, сільського, вибірково-обласного масштабу). Перша з них була напівсвященною, тоді як на другу покладалася відповідальність за повільну відбудову. Даний міф був вигідний Кремлю, оскільки заохочував «сигнали» з місць у «центр», перетворював місцевих відповідальних посадовців на громовідвід.

Центральна влада більше турбувалася про долю системи й країни у повоєнному світі загалом. Накопичення невдоволення населення неналежною увагою партії та уряду до сфери споживання і повсякденного життя громадян рано чи пізно мало виплеснутись назовні. Таким громовідводом згодом став Й. Сталін, чий «культ особи» з подачі М. Хрущова був оголошений причиною багатьох негараздів країни Рад у минулому, що дозволило зберегти імідж компартійно-державного керівництва.

§ 3. Повсякденне життя партійно-державної номенклатури

Розглядаючи номенклатуру як соціально-професійний прошарок, зазначимо, що її повсякденне життя досить тісно залежало від професійної діяльності. Саме рівень посади визначав обсяг пільг і привілеїв, давав соціальний статус. Не вдаючись до аналізу дефініції повсякденного життя, проведеного у спеціальних працях, зупинимось на професійному повсякденному бутті. Його ми розкриємо через дослідження матеріально-

побутового становища номенклатури, транспортного забезпечення, санаторно-курортного обслуговування тощо.

На час закінчення війни матеріально-побутове забезпечення номенклатури відбувалося на підставі постанови РНК СРСР від 12 липня 1943 р. «Про постачання керівних робітників партійних, комсомольських, радянських, господарських і профспілкових організацій». Постанова поділяла зазначені групи службовців на 3 категорії, відмінності між якими полягали у ступеню забезпеченості. Секретарі, завідувачі відділами обкомів і секретарі міськкомів отримували «ліміти», тобто безкоштовний промисловий і продуктовий набір. Доповнення до продовольчої картки у вигляді м'ясо-рибних продуктів, жирів, цукру і кондитерських виробів отримували віднесені до другої категорії (завідувачі секторами і інструктори обкомів, завідувачі і заступники завідувачів міськкомів і міських райкомів). Завідувачі секторами, інструктори, лектори, лектори і пропагандисти міськкомів і міських райкомів, які складали третю категорію, отримували лише обід по невисокій нормі²⁹⁵. Зазначена постанова не торкалася номенклатури районного масштабу, яка, очевидно, будучи близькою до виробничого сектору, мала самостійно шукати додаткові джерела існування.

Обстановка воєнного часу впливала на забезпечення керівних і відповідальних працівників. Виникали перебої у постачанні складників наборів, нерідкими були випадки заміни одних компонентів іншими. Доповідна записка фіксувала перебої з постачанням тих чи інших товарів, причому вже 1946 р., тобто по закінченні війни. Закінчення війни ліквідували надзвичайний характер роботи номенклатури і потреба додаткових наборів відпала.

Конфіскаційна грошова реформа 14 грудня 1947 року ударила не лише по пересічним трудящим, які мали заощадження. «Конфіскація» залишків торкнулася заможних верств: керівників, партфункціонерів вищої ланки, очільників силових структур і прокуратури. Значно більше занепокоєння і тривоги обмін грошей викликав саме в останніх, адже їм було що втрачати: вона мала державне забезпечення, соціальний статус, проте була механічно зрівняна з трудящими категоріями суспільства. Прагнення зберегти свої накопичення і соціальне положення спонукало багатьох чиновників вищого і середнього рівня шукати незаконні способи обміну грошей.

Набір способів обходу реформи був широким, проте цілком контрольованим. Намагаючись урятуватися від потенційних втрат у результаті не вигідного курсу обміну, місцеві владоможці вносили кошти за різноманітні операції, що не мали місця фактично. Для обміну старих грошей на нові по номіналу відкривалися декілька рахунків з сумою вкладу до 3 тис. рублів, дробилися існуючі вклади, відкривалися рахунки

на інші прізвища; деякі вклади робилися «заднім числом». Зрозуміло, що ці операції були неможливі без сприяння працівників банків та ощадкас, сподіватися на яке могли виключно високопосадовці радянських, партійних чи силових органів, прокуратури.

Незаконні спроби номенклатури врятувати кошти спостерігалися у масштабах усього СРСР. У Бобруйській області БРСР у «антидержавних діях», окрім керівних працівників Глуського районного фінансового відділу, держбанку і ощадкаси, брали участь керівні працівники райкому ВКП(б), райвиконкому, МВС, прокуратури. 14 тисяч рублів намагався незаконно внести в ощадну касу другий секретар Свердловського райкому м. Ленінград, за що поплатився партійним стягненням і втратою посади. За зловживання у ході реформи позбулися посад заступник начальника республіканського управління Держтрудоощадкас і Держкредиту Молдавської РСР. На незначній сумі була упіймана дружина голови Ради міністрів Молдавської РСР, яка намагалася покласти на своє прізвище у банк 2 тисячі рублів і 2700 рублів на прізвище родички²⁹⁶.

Хвиля засуджень протиправних дій номенклатури в ході грошової реформи кінця 1947 р. на партійних зборах прокотилася улітку 1948 р. Зокрема, у липні 1948 р. на засіданнях Сталінського обкому КП(б)У обговорювалися випадки порушення закону про обмін грошей у Єнакіївській, Маріупольській, Артемівській, Макіївській, Константинівській, Харцизькій та інших партійних організаціях. За порушення «партійної і державної дисципліни» секретаря Єнакіївського міськкому КП(б)У Рванцева, колишнього голову Єнакіївського міськвиконкому Трубіцина було засуджено, а колишньому другому секретарю цього ж міськкому Аксенову оголошено догану. За використання службового становища перший секретар Катиковського райкому КП(б)У Владимиров отримав партійне стягнення і порушувалось питання про його звільнення.

Партійні стягнення були оголошені колишньому першому секретарю Маріупольського міськкому партії Сінько, голові Маріупольського міськвиконкому Нехтієнко, першим секретарям райкомів м. Маріуполь Гончарову і Родіонову. Причетними до зловживань у ході обміну грошей виявилися керівники силових структур – прокурор міста Маріуполя Толстіков і начальник міськвідділу МВС Богданов, які позбулися посади і отримали партійні стягнення. Начальник Артемівського міськвідділу МВС Маслаков та кілька осіб господарської номенклатури були виключені з партії і віддані під суд. Питання порушень закону про обмін грошей обговорювали і багато міських і районних комітетів партії. Бюро Приморського райкому КП(б)У оголосило догану другому секретарю цього райкому Демешеву і виключило з лав ВКП(б) прокурора Приморського району – Печерського²⁹⁷.

Проаналізувавши дії керівництва м. Молотов (РРФСР) у ході грошової реформи 1947 р. російський історик О. Лейбовіч стверджує, що з сотні притягнутих до відповідальності осіб, які проходили по 32 справам, жодного номенклатурного працівника не було²⁹⁸.

Бачачи такий розмір зловживань серед керівників, пішла на поступки і центральна влада. Початкове завдання для працівників прокуратури бути пильними, винних «в обмані держави, розтраті державних грошових засобів притягувати до кримінальної відповідальності по указу 4 липня 1947 р.» було полегшено. Генеральний прокурор Сафонов пояснив підлеглим, що оскільки гроші приймалися, хоча й незаконно, то склад злочину у діях «вкладників» відсутній. А факти тиску окремих керівників партійних і радянських органів на працівників фінансових органів слід розглядати у «партійному порядку»²⁹⁹. Вклади зарахували, проте переоцінили відповідно до правил проведення обміну.

Окрім грошової реформи погіршення становища номенклатурних працівників відбулось у силу нововведень, що були прийняті після відміни карткової системи. 14 січня 1948 р. Рада міністрів УРСР і ЦК КП(б)У з подачі Кремля прийняли постанову «Про відміну діючого порядку соціально-побутового обслуговування керівних радянських і партійних робітників УРСР», яка погіршувала матеріальне становище номенклатури. Для керівних кадрів і службовців радянських та партійних органів це означало втрату «лімітів», тобто встановлених норм, в межах яких номенклатура безкоштовно отримувала необхідні дефіцитні товари; ліквідовувалося забезпечення дач продуктами тощо³⁰⁰.

Втрата таких пільг компенсувалася введенням «тимчасового грошового забезпечення» до зарплати, тобто грошової виплати на утримання, що залежало від розміру місячної зарплати й у 2–3 рази її перевищувало³⁰¹. Найбільшу зарплату в Україні отримували секретарі ЦК КП(б)У – 2000 руб.; заступники голови Ради міністрів УРСР, голова Президії Верховної ради УРСР – по 2300 рублів, заступники секретарів ЦК КП(б)У – 2000 рублів, начальники управлінь ЦК КП(б)У і міністри – 1900–1600 рублів, завідувачі відділами ЦК і заступники міністрів 1600–1400 рублів. Перші секретарі обкомів КП(б)У і голови облвиконкомів отримували 2000–1600 рублів³⁰². Для порівняння: у 1946 р. директор будинку відпочинку при Управлінні справами ЦК КП(б)У отримував 950 рублів, водій – 600 руб., медична сестра – 500 руб., охоронець – 310 руб.

Таке нововведення було не всім до вподоби, адже грошова компенсація торкалася лише керівних працівників (секретарів і завідувачів відділами обкомів і райкомів). Крім того, зазначена постанова позбавляла керівних і відповідальних працівників партії та держави привілеїв у вигляді обслуговування у спеціальних магазинах і базах закритого типу,

зобов'язуючи відкриті ці заклади для широкого загалу. Суттєве погіршення матеріально-побутового забезпечення незабаром відчула на собі номенклатура середньої ланки.

Падіння рівня матеріально-побутового забезпечення відповідальних працівників партійних комітетів призвело до появи скарг у Москву. Зокрема, у квітні 1948 р. група інструкторів і заступників завідувачів відділами Харківського обкому КП(б)У описали своє невтішне становище заступнику голови Комісії партійного контролю при ЦК ВКП(б) М. Шкірятову. Вказуючи на сумлінну працю і відданість ідеям Комуністичної партії, вони звертали увагу на «несправедливість, просто дискримінацію», пов'язану з великим розривом у грошовій винагороді за працю між ними і завідувачами (відповідальним і керівними працівниками) відділами: «... нам доводиться не менше працювати, а часто і більше зав. відділами, і бути забезпеченими у багато разів гірше, точніше кажучи не мати найскромнішого прожиткового мінімуму, і до всього цього, навіть за скромну зарплату повинен жити з ринку, оскільки найменшого піклування не проявляється для того, щоб ми мали можливість купити у магазині необхідні продукти»³⁰³. Становище таких працівників було досить складним, адже дефіцит товарів у магазинах змушував йти на «чорний ринок», що загрожувало обвинуваченнями у «неблагонадійності» або «господарському обростанні». Відміна карткової системи і введення «тимчасового грошового забезпечення» посилили диференціацію у середині партійних комітетів.

Поступова відбудова економіки, упорядкування товарно-грошових відносин, наповнення магазинів товарами повсякденного попиту сприяли покращенню життя вищого партійного керівництва. Зростали зарплати. З 1 травня 1953 року Голова Ради міністрів УРСР, Голова президії Верховної ради УРСР і перший секретар ЦК КП(б)У отримували щомісячно 10 тис. рублів, їх заступники і секретарі ЦК КП(б)У – 7500–5000 рублів, міністри – 4000 рублів.

Зростання добробуту перших партійних функціонерів республіки не могло залишитись непоміченим громадянами. На початку «відлиги», що пробудила надії на зміни суспільно-політичного життя, критикуючи сталінські порядки громадяни торкалися і діяльності українського керівництва, викриваючи стиль життя номенклатури. Зокрема, на закритих партійних зборах Київського педагогічного інституту іноземних мов член партбюро Щербина заявив: «Культ особи розповсюдився на всіх керівних працівників, в тому числі і секретарів райкомів, міськкомів і обкомів. Вони відгороджені від народу охороною в декілька чоловік. Одержують не тільки заробітну плату, а і „платню” в конверті, кількістю в багато разів більшу, ніж зарплата, але за яку членських внесків і податків

не платять. Вони одержують продукти по заготівельним цінам. Користуються особливими майстернями. Безкоштовно відвідують театри не лише самі, але і їх дружини, які, як правило, не працюють і мають хатніх робітниць. Всі вони мають дачі, оточені забороненою зоною, на охорону яких витрачаються великі кошти. У товариша Кириченка* охорона більша, ніж була у царя. Діти цих привілейованих людей не мають ні в чому відмовлення і цілком ясно, у них виховується барське відношення до оточуючих»³⁰⁴. Звернімо увагу, що спосіб життя і рівень забезпечення партійного керівництва критикував «член партбюро» одного з київських вузів, що дає багато інформації для роздумів.

Перш за все, треба відзначити, що член партбюро Щербина навряд чи був повною мірою обізнаний зі справжнім станом матеріального забезпечення вищого партійного керівництва, проте демонстрував певні знання про побутове життя партноменклатури. Тобто інформація про привілеї, пільги та першорядне обслуговування цієї категорії осіб була поширеною у вузьких партійних колах та суспільстві, проте не кожен мав сміливість оприлюднити її на партійних зібраннях. По-друге, вияв обурення рядових членів партії, очевидно, мав під собою реальні підстави, оскільки партійне керівництво, очевидно, вело публічний «нескромний» спосіб життя. Після війни тривало відмежування представників влади від основної маси населення, номенклатура дедалі більше перетворювалася на окремих соціальний прошарок.

Одночасно із введенням «тимчасового грошового забезпечення» відбулися нововведення у транспортному забезпеченні номенклатури. Для цього попередньо було вивчено стан транспортного забезпечення партійних органів всіх рівнів.

Як свідчить підготовлена Управлінням справами ЦК КП(б)У «Довідка про наявність автомобілів у партійних органах України» станом на 1 вересня 1947 року³⁰⁵, ситуація з транспортним забезпеченням була складною. У період активної відбудови народного господарства лише половина керівників мала змогу виїхати на місця та ознайомитись зі станом справ. У міських партійних комітетах Ізмаїльської та Кіровоградської областей – з чотирьох автомобілів три ремонту не підлягали. Не було жодного справного автомобіля у міськрайонних комітетах Херсонської області. Водночас 100% готовність до експлуатації демонстрували автопарки міськкомів Миколаївської та Чернівецької областей. Відмінним було становище у Запорізькому і Станіславському обкомах партії, де всі автомобілі були у придатному до використання стані.

---

* Кириченко Олексій Іларіонович – перший секретар ЦК КПУ (1953–1957 рр.).

У сільських райкомах КП(б)У лише 36% автомобілів перебували на ходу. Лише третина автівок були готові до використання у міськрайонних комітетах партії, майже стільки ж потребували капітального ремонту. Міські партійні комітети були забезпечені справним транспортом на 58%, обкоми – на 62%. Порівняно з підлеглими органами незначні проблеми були в самому ЦК КП(б)У, де зі 181 автомобіля лише 18 ремонту не підлягали, а 12 – очікували на нього. У той же час, понад 120 українських парторганів не мали автомобілів узагалі.

Як свідчить довідка, найбільше по всім обліковим одиницям було «іномарок»*. Далі йшли вантажівки, потім – ГАЗ-67 та уподобаний американський джип «Вілліс», вітчизняний легковик «М-1» та ін. Говорячи про транспортне сполучення, необхідно урахувати загальний катастрофічний стан із дорогами, тим більше у сільських районах, де навіть у 1950 р. як основний транспортний засіб використовували коней, велосипеди. Деяко кращим було сполучення у районах із наявністю залізниць, проте її мережа була не надто густою.

У міру експлуатації трофейних машин вони доходили стану, коли ремонт був неможливий. Понаднормові витрати бензину багатьма іномарками та нестача автозапчастин до них змушувала переорієнтовуватися. Приблизно з 1949 р. комплектування автопарків владних органів України відбувалося виключно за рахунок нових вітчизняних ЗИС, «Победа», «Москвич», ГАЗ-67.

Наявність автотранспорту для керівника було однією з ознак, яка підкреслювала високий соціальний статус. Очевидно, що користування службовим автомобілем, пересування вітчизняною моделлю чи іномаркою, належали до тих небагатьох доступних привілеїв, чим номенклатура могла вдовольнитися вдосталь за умов промислового дефіциту. Не дивно, що фінансово-господарські ревізії обкомів та райкомів у повоєнний час серед зауважень досить часто фіксували саме перевитрати передбачених бюджетом коштів саме на утримання автопарку. І справа не лише в незадовільному технічному стані транспортних засобів – його можна було виправдати. Вантажні автомобілі могли здаватися в оренду, а отримані за це кошти надходили у «чорну касу»**.

Питання соціального престижу, підкреслення високого керівного статусу було особливо актуальне на західноукраїнських землях. Як писав 22 березня 1948 р. керуючому справами Управління справами ЦК КП(б)У

---

* На нашу думку, назва збірна через велику кількість моделей і виробників – Татра, Сітроен, Фіат, Опель-6, Опель-Олімпія, Опель-Адам, Мерседес та ін.

** Фонд прихованих прибутків, поповнюваний за рахунок незаконних фінансових обороток, нецільового використання ресурсів, зловживань владою і використовуваний на особисті потреби керівництва.

Іллі Голобородьку секретар Козинського райкому КП(б)У П. Харченко*, «... ти сам Ілья Іванович розумієш, що це за секретар РК КП(б)У да ще західних областей, коли у його нема автомашины, ти не подумай що я такий бюрократ що без машини і за село не виїду, ні це не так, ти знаєш що із села, і не дивлячись на те що я маю 45 років, я і верхи їзджу по району, і виконую все що треба... ». Запевняючи адресата у виконанні планів з розбудови колгоспів, секретар райкому просив виділити «...лехкову автомашину газ-67, хоча вона не комфортабельна, але для району, і особливо для Західних районів вона вповні підходяща... ». Інформуючи столичного керівника про високі показники соціально-економічного розвитку району під його керівництвом, він зізнався, що хотів просити про це раніше, але утримався, бо «...понімав обстановку економіки і прочіі труднощі відбудовчого періода... »³⁰⁶.

Постанова Ради міністрів УРСР і ЦК КП(б)У від 14 січня 1948 р. «Про порядок обслуговування легковими автомобілями керівних працівників Української РСР» ліквідувала диспропорцію між забезпечення транспортом центральних і обласних партійних, радянських установ та низових партійних і державних органів. За секретарями ЦК КП(б)У, міністрами та керівниками центральних установ, заступниками голови президії ВР УРСР і заступником голови Ради міністрів, членами Політбюро закріплювалося по одному легковику. Сім'ї останніх також отримували легковий автомобіль у власне розпорядження. Першим секретарям обкомів та головам облвиконкомів належало залишити у службовому автопарку по два автомобілі (один – для поїздок, інший – для підміни), тоді як решта підлягала передачі на потреби номенклатури обласного і районного масштабу³⁰⁷.

У міру віддалення від війни та відбудови народногосподарського комплексу ситуація із транспортним забезпеченням номенклатури покращувалася. Партійні та радянські органи отримували нові вітчизняні автомобілі. Все ж, справа просувалася не так швидко, як хотілося би. На червень 1952 р. понад 200 міських і районних райвиконкомів депутатів трудящих не мали автомобілів узагалі, для повного укомплектування автопарків обкомів КП(б)У не вистачало 150 легковиків.

Для вищого обласного радянського і партійного керівництва постала нова проблема. За певної наявності таких марок, як «М-20» Победа, ГАЗ-67, «Москвич», цього було замало. Потрібен був комфорт і соціальний статус, який могли підкреслити транспортні засоби вищого класу. Зокрема, голова Ради міністрів УРСР та перший секретар ЦК КП(б)У просили Кремль про виділення престижних марок ЗИС-110 і ЗИМ-12 для

---

* Стиль висловлювання збережено.

Чернівецького, Станіславського обкомів та облвиконкомів, Сумського облвиконкому, Харківського, Львівського міськкомів та ін³⁰⁸.

Важке становище після війни склалося у житловому секторі. Тисячі зруйнованих будинків і осель, змушували сім'ї «ущільнюватися», багато родин проживало у землянках. Лише через 2 роки по приїзду до Києва, директор заводу №473 П. Шелест отримав власну квартиру, мешкаючи до того протягом 2-х років у готелі³⁰⁹. Попри складне становище із житловою площею у столиці УРСР, Управління справами ЦК КП(б)У намагалося і відіграло помітну роль у цій сфері, відстоюючи житлову площу для керівних і відповідальних працівників ЦК. За допомогою листування або «прохань» Управління «підказувало» як слід вчиняти у тому чи іншому суперечливому квартирному питанні. Коли у травні 1946 р. на квартиру по вул. Кудрявська №8А, в якій проживав пов'язаний з ЦК КП(б)У Т. Богданов, почав претендувати попередній мешканець громадянин Табер, за втручання Управління справами Київська міськрада надала останньому житло з більшою площею. Коли інший господар почав претендувати на нове житло Табера, він вирішив повернутися у свою довоєнну квартиру. Управління справами відреагувало листом голові Молотовської районної ради трудящих м. Києва: «Просимо вирішити питання кв.№7 по вул. Кудрявська №8А на користь нашого працівника тов. Богданова Т. П. з тим, щоб більше до цього питання не повертатися»³¹⁰. Тобто містився прямий натяк за будь-яку ціну зберегти за Богдановим наявне у нього житло. Траплялося, що і самі номенклатурники, відчуючи за собою надійний захист, самовільно займали ту чи іншу квартиру.

Працівники апарату ЦК проводили насичений робочий день. Для інструкторів, консультантів, відповідь-організаторів, лекторів і завідувачів секторами він тривав з 10 до 20 години. Для завідувачів, заступників завідувачів відділами та інших відповідальних працівників робочий день був на 2 години довше. У суботу робочий день мав тривати до 18:00³¹¹.

Для відповідальних працівників ЦК була встановлена півторагодинна перерва на обід, тоді як для керівних – 2 години. Столова Управління справами ЦК КП(б)У обслуговувала 1200 осіб, з яких понад 500 отримували дво- і триразове харчування. Для забезпечення столової апарату ЦК та інших організацій Управління справами продуктами існувало підсобне господарство, яке, маючи 639 га землі, спеціалізувалося на рослинництві з плодочевим ухилом та тваринництві.

Насичений робочий день номенклатури спричиняв проблеми зі здоров'ям. Проект постанови ЦК ВКП(б) із красномовною назвою «Про заходи збереження здоров'я керівних кадрів партії і уряду» серед найпоширеніших називав захворювання серцево-судинної і нервової

систем, що супроводжувалися приступами серцевих і головних болів, високим кров'яним тиском. Очевидно, що в основі цих проблем зі здоров'ям лежала саме нервова складова – перенапруження у роки війни, бажання вижити в умовах страху перед вождем і системою. Причини ще одного поширеного захворювання – порушення обміну речовин – крилися у нераціональному харчуванні, обмеженому раціоні, сидячому способі роботи, і, як наслідок, порушенні обміну речовин. Серед пропозицій щодо збереження партійного і державного керівництва СРСР називалися обов'язкова диспансеризація та щорічна місячна відпустка, запровадження у повсякдення фізичних занять, покращення раціону відповідно до рекомендацій лікарів-дієтологів, заборона відпочивати у прокуренних кімнатах, за більярдним або гральним столом. Належало звернути увагу на недопустимість з боку окремих працівників «надмірного вживання алкогольних напоїв і зловживання палінням»³¹². 11 листопада 1948 р. Рада міністрів СРСР обмежила роботу в передсвяткові дні та суботу до 17:00.

Вже через 2 дні після московського аналогу 31 серпня 1953 р. Рада міністрів УРСР прийняла постанову «Про режим робочого дня в міністерствах, відомствах та інших радянських установах». Для установ і організацій республіканського значення, які розташовувалися у Києві, робочий день установлювався з 9 до 18 години; для установ і організацій місцевого значення – з 10 до 19 години. Для установ і організацій у обласних центрах і містах обласного підпорядкування робочий день тривав з 9:00 до 18:00. З 1 квітня по 1 вересня працівники радянських установ у сільській місцевості мали працювати з 8 до 17 години, а з 1 вересня до 1 квітня – з 9 до 18 год. Перерва на обід мала тривати 1 годину³¹³.

Певний вплив на кар'єру мав характер сімейних стосунків. Якщо з дітьми у батьків зазвичай бувають більш-менш нормальні стосунки, то з дружиною стосунки бували дуже непрості. Високий рівень смертності у роки війни та інші обставини дещо нівелювали статус одруження / заміжжя. Фронтові будні іноді призводили до наявності другої дружини / чоловіка при нерорізаності шлюбу з першою / першим і т.д. і т.п. Стосунки у сім'ї могли погіршуватися через несприйняття дітьми мачухи / вітчима тощо. В «анонімках» і «сигналах» на керівників характер стосунків з дружиною грав немаловажну роль.

Розглядаючи повсякденну поведінку номенклатури, знайомлячись із джерелами, доволі часто можна натрапити на вчинки, випадки, які не красять керівника того чи іншого рангу, як і будь-яку людину. Прагнення до розкішного життя, підкреслення свого високого статусу, замашки аристократизму тощо не були властиві новому поколінню, чие становлення

припало на буремні 1930-ті рр. Такі манери не могли зрости і усталитися в роки війни. Де крилося коріння цих негативних морально-етичних рис?

На нашу думку, передумови, причини появи негативних випадків склалися у роки війни, а проявилися вони вже потім, по її завершенні. Різноманітні обмеження, екстремальний тип роботи, хронічні нестачі тих чи інших матеріалів, продуктів тощо, табуйована сфера дозвілля, відпочинку – так виглядало повсякденне життя населення у роки війни. Громадяни недоотримали цих людських благ, а отже, вони мали бути компенсовані. Переможне закінчення війни зняли моральні перешкоди для задоволення бажань, звичок, смаків і лише незадовільна матеріально-побутова сфера стримувала їх реалізацію. Психологічні травми, спричинені війною, поступово стиралися, їм на зміну приходила мирна атмосфера.

Бажання надолужити втрачене (недоотримане) за роки війни було характерне для всіх верств населення, а не лише керівників тих чи інших рангів. У міру відбудови апетит номенклатури зростав, ба більше, органи влади забезпечувалися не в останню чергу. Приналежність до влади сама по собі підносить людину. Відчуття ж належності до радянської та партійної влади, авторитет якої суттєво зріс, окриляло і підштовхувало до негайного задоволення переваг свого статусу. Здавалося, що «життя-казка» настане, але маючи ресурси, для себе його можна було наблизити. Пригнічені бажання виходили назовні і потрібний був суворий самоконтроль для утримання у певних, умовно дозволених громадою, рамках.

Уникнути таких спокус не кожному було під силу. Особи, призначені у військовий час (тобто нашвидкуруч, без належної перевірки) були доволі схильні до зловживань, порушень тощо. Тож не дивно, що навіть на початку 1950-х років серед номенклатури ЦК КП(б)У за негативними формулюваннями («компрометація», «порушення директив вищих органів», «несправилися з роботою») звільнення складала майже 30%³¹⁴.

У цілому, повсякденне життя номенклатури було досить насиченим. Четверта п'ятирічка, рішення партії та уряду з актуальних питань не залишали номенклатурі багато часу на продукування ідей. Вона була виконавцем. Зростання авторитету партії і радянської влади у роки війни обумовило зростання апетитів щодо задоволення власних потреб. Коли мінімальні запити були задоволені, радянські і партійні працівники дбали вже про престиж і високий соціальний статус.

---

²²⁵ Партийное строительство. Учебное пособие. – Изд. 6-е. – М., 1981. – С. 300; Коржихина Т., Фигатнер Ю. Советская номенклатура: становление, механизмы действия // Вопросы истории. – 1993. – № 7. – С. 25.

²²⁶ Див. наприклад: Слепов Л. О стиле в партийной работе. – М., 1953. – С. 67; Пронин И. Руководящие кадры: подбор, расстановка и воспитание. – 2-е изд., перераб и доп. – М.,

---

1981. – С. 71–72; *Партийное строительство. Учебное пособие.* – Изд. 6-е. – М., 1981. – С. 300.

²²⁷ Горбул А. *Научные основы кадровой политики КПСС.* – К., 1989. – С. 77–105. Бузгалин А., Колганов А. *Анатомия бюрократизма.* – М., 1988; Сироткин В. *Номенклатура в историческом разрезе // Через тернии / Сост. А. А. Проташик.* – М., 1990. – С. 292–335.

²²⁸ Восленский М. *Номенклатура. Господствующий класс Советского Союза.* – М., 1991, Джилас М. *Лицо тоталитаризма.* – М., 1992.

²²⁹ Паско М. *Номенклатура Сибирского краевого комитета РКП(б) – ВКП(б) во второй половине 1920-х годов: численность и состав // Сибирь в XVII–XX веках: Проблемы политической и социальной истории: Бахрушинские чтения 1999–2000 гг.; Межвуз. сб. науч. тр. / Под ред. В.И. Шишкина.* – Новосибирск, 2002. – С. 120–131; Коновалов А. *Партийная номенклатура Кузбасса в годы «послевоенного сталинизма» и «оттепели» (1945 – 1964 гг.).* – Кемерово, 2005; Сушков А. *Структура и персональный состав Президиума ЦК КПСС в 1957 – 1964 гг. Автореферат на соискание уч. степ. канд. ист. наук по специальности 07.00.02 – Отечественная история.* – Екатеринбург, 2003; Сельцер Д. *Региональная номенклатура КПСС: размышляя о границах дозволенного // КПСС и номенклатура в советском обществе. Материалы интернет-конференции (декабрь 2005 – февраль 2006 г.)* – Пермь, 2007. – С. 21–32 и др.

²³⁰ Фролов М. *Компартійно-радянська еліта в УСРР (1917–1922 рр.): становлення і функціонування.* – Запоріжжя, 2003; Дорошко М. *Номенклатура: керівна верхівка Радянської України (1917—1938 рр.): Монографія.* – К., 2008.

²³¹ *Нариси історії державної служби в Україні / [О. Аркуша, Є. Бородін, С. Віднянський та ін.; редкол. С. Кульчицький (кер. авт. кол.) та ін.]; Голов. упр. держ. служби України, Інститут історії України НАН України.* – К., 2008; Першина Т. *Парти́но-радянська номенклатура в Україні у перші повоєнні роки (1946 – 1948 рр.) // Сторінки воєнної історії.* – К., 1998. – Вип. 2. – С. 85–105.

²³² *Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України).* – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3915. – Арк. 29–33.

²³³ Там само. – Арк. 58.

²³⁴ *Комуністична партія Радянського Союзу в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. 1898 – 1954. Переклад з сьомого російського видання.* – Частина III. 1930–1954. – К., 1977. – С. 448–449.

²³⁵ Агафоненков Е. *Подготовка и переподготовка партийных и советских кадров (1946–1950 гг.) // Вопросы истории КПСС.* – 1970. – № 11. – С. 107.

²³⁶ Подкур Р. *Формування та функціонування обласної управлінської мережі в середині 1950-х – на початку 1960-х рр. (на матеріалах Вінницького обкому КП України) // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвідомчий збірник наукових праць.* – Вип. 16: На пошану доктора історичних наук, професора Станіслава Владиславовича Кульчицького з нагоди 70-річчя від дня народження та 50-річчя наукової праці: В 2 ч. – Ч. 2. – К., 2007. – С. 399.

²³⁷ *Политическое руководство Украины. 1938–1989 / Сост. В. Ю. Васильев, Р.Ю. Подкур, Х. Куромия, Ю.И. Шаповал, А. Вайнер.* – М., 2006. – С. 167.

²³⁸ *ЦДАГО України.* – Ф. 1. – Оп. 67. – Спр. 53. – Арк. 1–1 зв.; Там само. – Спр. 392 – Арк. 1–1 зв.

-
- ²³⁹ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 67. – Спр. 394. – Арк. 1–1 зв.
- ²⁴⁰ Романовский М. Лики сталинизма. – М., 1995. – С. 68.
- ²⁴¹ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3915. – Арк. 33.
- ²⁴² Там само. – Арк. 34.
- ²⁴³ Там само. – Спр. 5077. – Арк. 246.
- ²⁴⁴ Там само. – Арк. 249.
- ²⁴⁵ Російський державний архів соціально-політичної історії (далі – РДАСПІ). – Ф. 17. – Оп. 88. – Спр. 952. – Арк. 126.
- ²⁴⁶ РДАСПІ. – Ф. 17. – Оп. 121. – Спр. 575. – Арк. 45.
- ²⁴⁷ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 4479. – Арк. 2–3.
- ²⁴⁸ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 41. – Спр. 35. – Арк. 143.
- ²⁴⁹ Там само.
- ²⁵⁰ Там само. – Спр. 29. – Арк. 11.
- ²⁵¹ Там само. – Оп. 64. – Спр. 1051. – Арк. 25–25 зв.
- ²⁵² ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 2484 (2488)
- ²⁵³ РДАСПІ. – Ф. 17. – Оп. 88. – Спр. 952. – Арк. 21.
- ²⁵⁴ Зубкова Е. Послевоенное советское общество: политика и повседневность, 1945–1953. – М., 2000. – С. 5.
- ²⁵⁵ Радянська Україна. – 1947. – 12 лютого.
- ²⁵⁶ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 1424. – Арк. 1.
- ²⁵⁷ Там само. – Арк. 2.
- ²⁵⁸ Там само. – Оп. 70. – Спр. 1048. – Арк. 23.
- ²⁵⁹ Там само. – Арк. 312.
- ²⁶⁰ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 41. – Спр. 45. – Арк. 37.
- ²⁶¹ Советская жизнь. 1945–1953 / Сост. Е. Ю. Зубкова, Л. П. Кошелева, Г. А. Кузнецова, Л. А. Роговая. – М., 2003. – С. 154.
- ²⁶² Советская жизнь. 1945–1953. – С. 27.
- ²⁶³ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 41. – Спр. 41. – Арк. 30.
- ²⁶⁴ «Вирабатываем хлеб и сидим без хлеба». Письма колхозников И.В. Сталину // Источник. – 1997. – № 1. – С. 151.
- ²⁶⁵ Див. збірники документів і матеріалів: Голод в Україні 1946 – 1947. Документи і матеріали. – К.; Нью-Йорк, 1996; Сергійчук В.І. Десять буремних літ: Західноукраїнські землі у 1944-1953 рр.: Нові документи і матеріали. – К., 1998; Советская жизнь. 1945–1953. – М., 2003 та ін.
- ²⁶⁶ Довженко О. Зачарована Десна. Оповідання. Щоденник (1941–1955). – К., 2001. – С. 409.
- ²⁶⁷ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 5073. – Арк. 24.
- ²⁶⁸ Голод в Україні 1946–1947. Документи і матеріали. – К.; Нью-Йорк, 1996. – С. 112.
- ²⁶⁹ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 2836. – Арк. 96.
- ²⁷⁰ Там само. – Оп. 41. – Спр. 11. – Арк. 22.
- ²⁷¹ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 96. – Спр. 136. – Арк. 20–21.
- ²⁷² Там само. – Оп. 24. – Спр. 1842. – Арк. 58–61.
- ²⁷³ Зубкова Е. Послевоенное советское общество. – С. 154.
- ²⁷⁴ Там же. – С. 156.

-
- ²⁷⁵ Волков И. Деревня в 1945 – 1953 годах в новейших исследованиях историков (конец 1980-х – 1990-е годы) // Отечественная история. – 2000. – № 6. – С. 120.
- ²⁷⁶ Там же.
- ²⁷⁷ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 41. – Спр. 29. – Арк. 27–32.
- ²⁷⁸ Там само. – Спр. 63. – Арк. 3.
- ²⁷⁹ Там само. – Арк. 46.
- ²⁸⁰ Там само. – Арк. 86.
- ²⁸¹ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 41. – Спр. 76. – Арк. 3.
- ²⁸² Радянська Україна. – 1947. – 26 липня, 29 серпня; 1951. – 5 січня; Соціалістична Харківщина. – 1953. – 3 квітня, 19 квітня та ін.
- ²⁸³ Зубкова Е. Указ. соч. – С. 160.
- ²⁸⁴ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 4978. – Арк. 2.
- ²⁸⁵ Романовский М. Указ. соч. – С. 18–19.
- ²⁸⁶ Баран В. Україна: новітня історія (1945 – 1991 рр.). – Львів, 2003. – С. 499–502.
- ²⁸⁷ Бажан О. Радянська західних областей України в другій половині 1940-х – початку 1950-х років: наслідки у національно-культурній сфері // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Збірник статей на пошану професора П.П. Гудзенка. – К., 2007. – Вип. 12. – С. 349.
- ²⁸⁸ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 41. – Спр. 44. – Арк. 91–95.
- ²⁸⁹ Там само. – Оп. 23. – Спр. 5716. – Арк. 2; Даниленко В. Повсякденне життя українських селян у повоєнний період (1945–1953 рр.) // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. – Вип. 9. – К., 2005. – С. 6; Україна: хроніка ХХ ст. Довідкове видання. Роки 1946 – 1960 / Упор. О.П. Рабенчук, М.К. Смольницька. – Ч. 1. 1946–1952. – К., 2005. – С. 109.
- ²⁹⁰ Советская жизнь. 1945–1953. – С. 40; ЦДАГОУ. – Ф. 1 – Оп. 23. – Спр. 4577. – Арк. 10, 52, 64, 71, 82.
- ²⁹¹ Янковська О. Матеріально-побутове становище сільського населення України в повоєнний період: земельні питання, житло, праця // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Збірник статей. – К., 2007. – Вип. 11. – С. 397.
- ²⁹² ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 4557. – Арк. 41.
- ²⁹³ Там само. – Арк. 71.
- ²⁹⁴ Зубкова Е. Указ. соч. – С. 31–32.
- ²⁹⁵ ЦК ВКП(б) и региональные партийные комитеты. 1945–1953 / Сост. В. В. Денисов, А. В. Квашонкин, Л. Н. Малашенко, А. И. Минюк, М. Ю. Прозуменщиков, О. В. Хлевнюк. – М., 2004. – С. 145.
- ²⁹⁶ РГАСП. – Ф. 17. – Оп. 121. – Спр. 676. – Арк. 29.
- ²⁹⁷ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 5076. – Арк. 129–131.
- ²⁹⁸ Лейбович О. Прodelки номенклатуры: денежная реформа 14 декабря 1947 г. и молотовские начальники // Номенклатура и номенклатурная организация власти в России ХХ века. Материалы интернет-конференции «Номенклатура в истории советского общества» (ноябрь 2003 – март 2004 гг.). – Пермь, 2004. – С. 193–194.
- ²⁹⁹ Лейбович О. Указ. соч. – С. 194.
- ³⁰⁰ Политическое руководство Украины. 1938–1989. – С. 151–153.
- ³⁰¹ ЦК ВКП(б) и региональные партийные комитеты. 1945–1953. – С. 153–154.
- ³⁰² Политическое руководство Украины. 1938 – 1989. – С. 153.

-
- ³⁰³ РГАСП. – Ф. 17. – Оп. 121. – Спр. 638. – Арк. 50.
- ³⁰⁴ Бажан О. XX з'їзд КПРС: сприйняття та реакція населення України // Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика. Збірник статей. – Вип. 10: Хрущовська «відлига»: передумови, реалії, наслідки. Матеріали «круглого столу». – К., 2006. – С. 114.
- ³⁰⁵ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 64. – Спр. 1557. – Арк. 63–64.
- ³⁰⁶ Там само. – Оп. 93. – Спр. 7. – Арк. 63.
- ³⁰⁷ Политическое руководство Украины. 1938 – 1989. – С. 154.
- ³⁰⁸ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 1842. – Арк. 103.
- ³⁰⁹ Петро Шелест: «Справжній суд історії ще попереду». Спогади, щоденники, документи, матеріали / Упоряд. В. Баран, О. Мандебура та ін.; за заг. ред Ю. Шаповала. – К., 2003. – С. 100–101.
- ³¹⁰ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 64. – Спр. 1044А. – Арк. 15.
- ³¹¹ Там само. – Арк. 31.
- ³¹² РГАСП. – Ф. 17. – Оп. 121. – Спр. 615. – Арк. 13–26.
- ³¹³ Україна: хроніка XX століття. Роки 1946 – 1960. – Ч. 2. – К., 2005. – С. 308.
- ³¹⁴ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 67. – Спр. 392. – Арк. 2.